
SZABÓ VIKTOR

A „LÁTHATATLAN EMBER” ÉS A „NAP LOVAGJA” – GÁRDONYI GÉZA ÉS BRÓDY SÁNDOR ESETE A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGGAL*

A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandatevékenységében az akkori művészvilág számos tagja részt vett. Ezt a Kádár-korszak kommunéval foglalkozó kiadványai is erőteljesen hangsúlyozták. Többnyire eme írások szerzői csupán arra szorítkoztak, hogy felsorolták azokat a művészeket, akik valamilyen módon kapcsolatba hozhatóak voltak a Tanácsköztársasággal.¹ Azonban arra már nem tértek ki, hogy pontosan milyen jellegű tevékenységet folytattak ezek a személyek, pontosan hogyan támogatták – ha egyáltalán támogatták – az új rendszert. Ezekben a listákban gyakran felbukkant Gárdonyi Géza és Bródy Sándor neve is.

A „láthatatlan ember”

1902-ben jelent meg először Gárdonyi Géza *Láthatatlan ember* című regénye. A mű az ötödik században játszódik, és Zétáról, egy görög ifjúról szól, aki Attila hun király udvarában szolgaként él. A regény előszavában Gárdonyi a főszereplő szájába adja azokat a mondatokat, amelyek tulajdonképpen saját magára vonatkoznak: „Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.”²

Ez az idézet nagyon jól jellemzi Gárdonyi Géza kommunéval való viszonyulását is, hiszen ha feltesszük azt a kérdést, hogy az író hogyan vett részt a Tanácsköztársaságban, akkor a válasz egyetlen szóban összefoglalható: sehogy. Gárdonyi a kommuné fennállása alatt mindvégig „láthatatlan” maradt. Ennek ellenére az 1945 után született történeti munkák gyakran említették őt is a Tanácsköztársaságot támogató úgynevezett polgári írók között. Hogyan oldható fel ez az ellentét?

A kommuné vezetői számára fontos volt azoknak a művészeknek a rendszerbe való integrálása, akik a 20. század elején kibontakozó modern liberális

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

1 *Hajdu Tibor*: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Budapest 1969.; *József Farkas*: Értelmiség és forradalom. Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban. Budapest 1984.; *József Farkas*: A Nyugat és a magyar forradalmak. In: Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára. Szerk. Katona Ferenc. Budapest 1980.; *Liptai Ervin*: A Magyar Tanácsköztársaság. Budapest 1968.

2 *Gárdonyi Géza*: Láthatatlan ember. Budapest 1961. 2.

polgári,³ vagy baloldali szocialista⁴ politikai, ideológiai, szellemi, művészi irányvonalakhoz tartoztak. A Tanácsköztársaság irányítói számára a propagandában eme művészek jelentőségét nem is a tevékenységük intenzitása adta – mely nagy különbségeket mutatott –, hanem inkább az, hogy a haladó gondolkodású polgári értelmiség elé példaképként lehetett őket állítani („lám ők is támogatják az új rendszert”).

Gárdonyi Gézáat azonban nem elsősorban a személye, hanem sokkal inkább a munkássága tette fontossá a kommün propagandistái számára. Őt az adott időszakban a vidék írójaként, a vidéki irodalom reprezentánsaként tartották számon. Móricz Zsigmond, a falusi témák másik nagy ismerője még évekkel Gárdonyi halála után is a következőképpen méltatta az író: *„Írásainak alapja a nép ismerete. Ő volt az első író, aki a parasztot, mint individuumot ismerte fel. A nevetés és a sóhaj, a gond és a derű a parasztember lelkében, nála szabadult fel először. Az ő parasztjai jelennek meg először az irodalomban, mint lelki életet élő emberek.”*⁵ A Tanácsköztársaság vezetői komoly energiákat és összegeket fordítottak arra, hogy a vidéki lakosságot megnyerjék eszméik számára. Ennek érdekében pedig minden eszközt igyekeztek felhasználni. Így a kommün kultúrpolitikusai számára Gárdonyi munkássága is kiemelt fontosságúvá vált. Ez persze csak akkor lehetett igazán hiteles, ha maga az író is a rendszer részévé válik. Azonban Gárdonyi nyilvánosan egyszer sem fejezte ki lojalitását a Tanácsköztársaság irányába, ezért közvetetten igyekeztek integrálni a rendszerbe. A fővárosi és vidéki színházakban, a munkáselőadásokon, ifjúmunkás-előadásokon, vöröskatonaesteken rendszeresen játszották a darabjait. Ezekről többnyire elismerő kritikák születtek, és magáról az íróról is pozitív megnyilatkozásokra került sor.⁶ Sőt, Gárdonyit a tudta nélkül beválasztották az úgynevezett Írói Választmányba. Ennek a szervnek – amely az Írói Direktórium alá tartozott – az lett volna a feladata, hogy eldöntse, mely írói munka érdemes arra, hogy az állam – mint központi kiadó – megjelentesse.⁷ Gárdonyi azonban érdemben nem vett részt a választmány munkájában sem. Vagyis tulajdonképpen a kommün vezetői felhasználták Gárdonyi személyét és munkásságát a saját politikai céljaik elérése érdekében.

3 Például: Babits Mihály, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Osvát Ernő, Szabó Dezső, Tóth Árpád stb.

4 Például: Antal Sándor, Balázs Béla, Barta Sándor, Farkas Antal, Kahána Mózes, Kassák Lajos, Peterdi Andor, Várnai Zseni stb.

5 *Móricz Zsigmond*: Gárdonyi Gézánál. Pesti Napló, 1933. május 14. 9.

6 *Szász Zoltán*: Fehér Anna. Gárdonyi Géza három felvonásos betyártörténetének felújítása a Magyar Színházban. Pesti Hírlap, 1919. április 13. 5.; Fehér Anna. Gárdonyi Géza darabja a Magyar Színházban. Színházi Élet, 1919. április 13–19. 10.; *Juhász Gyula*: Gárdonyiról. Délmagyarország, 1919. május 9. 1.

Az Ifjúmunkások Országos Szövetségének kongresszusa alkalmából rendezett hangversenyen többek között Gárdonyi-versek is elhangoztak. Népszava, 1919. június 17. 9.

7 Az írók direktóriuma és választmánya. Népszava, 1919. május 11. 9.

A „nap lovagja”

1902-ben jelent meg először Bródy Sándor *A nap lovagja* című regénye. Ennek főhőse egy városi nagyreményű ember, aki még ismeri ugyan a 19. századi nagy illúziókat, azonban ennek már tere nincs. A pénz, a pozíció átvette a hatalmat, s ennek értéktörvényeit már nem eszmékkel mérlegelik. Így eszmék nélküli emberként elsődleges célja a jólét, a kényelmes élet elérése, és ezzel kapcsolatban az adódó lehetőségek kihasználása.⁸

A regény történetének és főhősének megalkotásakor Bródy a saját élete és személyiségeszámos elemét felhasználta, ezért talán ezen a művön keresztül érthetjük meg a legjobban azt az attitűdöt, amellyel az író a Tanácsköztársasághoz viszonyult. Így amikor a Közoktatásügyi Népbiztosságtól az a felkérés érkezett Bródyhoz, hogy az 1919. május 1-jei ünnepségre írjon egy – témájában az új rendszernek megfelelő – színdarabot, az író elvállalta a feladatot. Az *Orgonavirág* című darabot május elsején egyidejűleg a Nemzeti Színházban, a Vígszínházban és a Magyar Színházban is bemutatták.⁹ Az egyfelvonásos jelenet egy munkásleányról szól, akire szemet vetett egy gazdag bankár fia. A leány szülei is szeretnék, hogy a jóléttel kecsegtető házasság létrejöjjön, azonban ő mégis inkább igazi szerelmét, egy vasmunkás fiút választ, aki már gyermekkorukban mindig menyasszonyának nevezte, és orgonával koszorúzta. Nem érdekek, hanem a tiszta érzelmek vezérlik, és a gazdagság, a más verejtékéből megke- resett arany helyett a tisztességes munkából való megélhetést választja.¹⁰ Mint látható, a színdarab számos olyan elemet tartalmazott, amely az adott időszakban elvárás lehetett.

Ezen kívül Bródynak még egy írását lehet említeni, amely politikai szempontból is értékelhető. A Színházi Élet áprilisi számában jelent meg *A drámának való idő* című cikke. Ebben Bródy örömet fejezte ki, hogy az irodalomról „a régi erkölcs, divat és szükség béklyója lehullt”, de ugyanakkor azt is kijelentette, hogy attól óva intené „a színpad mai hivatalos őreit”, hogy a „maguk erős egyéniségét” ráerőltessék az irodalmi élet szereplőire.¹¹ Tehát a lojalitás mellett némi kritikát is megfogalmazott a kommün kultúrpolitikusi irányába. Ezt követően Bródynak különböző újságokban több írása is megjelent a kommün alatt, melyek azonban politikai szempontból semlegesek voltak.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy Bródy Sándor miért érezte szükségét, hogy előbb a lojalitását fejezze ki az új rendszer irányában, majd a kommün legnagyobb propagandarendezvényének tekinthető május elsejei ünnepségnek is részesévé váljon? A kérdés megválaszolásához a Tanácsköztársasággal kapcsolatos kutatásaim során felállított kategóriarendszert kívánom

8 Bródy Sándor: *A nap lovagja*. Budapest 1918.

9 Orgonavirág. Az Újság, 1919. május 3. 7.

10 Bródy Sándor: *Orgonavirág*. In: „Mindenkori újakra készül...” III. Szerk. József Farkas. Budapest 1969. 231–236.

11 Bródy Sándor: *A drámának való idő*. Színházi Élet, 1919. április 6–12. 1.

felhasználni, amely alapján megpróbáltam a kommün propagandájában szerepet vállalt személyek motivációit összefoglalni:¹²

1. kategória: A kommunizmusban való hit, meggyőződés, elkötelezettség

Ebbe a csoportba azok a személyek kerültek, akik valóban ideológiai meggyőződésből vettek részt a propagandatevékenységben. A legfőbb motivációjuk a kommunista eszmékben és a kommunizmus igazságában való őszinte – egyes esetekben már-már fanatikus – hit, és annak megvalósítása iránti elkötelezettség volt.

2. kategória: A változás, a jobbító szándék támogatása.

Az ebbe a kategóriába tartozó személyek nem voltak és nem is váltak kommunistává. Ők azt érzékelték, hogy az eddigi társadalmi és gazdasági rendszer súlyos válságba jutott, ezért változást akartak. Az őket ért negatív tapasztalatok nagy hatást gyakoroltak rájuk: a kapitalizmus igazságtalanságai, a parlamenti demokratikus rendszerek visszásságai, az első világháború négy évig tartó szörnyű és értelmetlen öldöklése, a párizsi békekonferencia hatalmainak Magyarországgal szemben tanúsított negatív magatartása és a polgári demokratikus kormányzat tehetetlensége.

Alapvetően ezek a tényezők voltak azok, melyek az ebbe a kategóriába tartozó személyeket arra ösztönözhatték, hogy egy merőben új és igazságosabb társadalmi berendezkedést ígérő eszme, a kommunizmus felé forduljanak, és hosszabb-rövidebb ideig támogassák azt.

3. kategória: Foglalkozásukból, pozíciójukból kifolyólag kerültek kapcsolatba a propagandával.

Ebbe a kategóriába azok az emberek tartoznak, akik nem meggyőződésből, még csak nem is jobbító szándéktól vezérelve, hanem szinte akaratlanul lettek részesei a propagandagépezetnek. (Például a kategória legtipikusabb képviselői a színészek, zenészek döntő többsége volt, akiket gyakran egyszerűen kirendeltek az egyes tömeggyűlésekre, toborzó- és propagandarendezvényekre, ahol előre meghatározott forradalmi műsort kellett előadniuk.) Eme személyek motivációi között nem – vagy csak ritkán – szerepeltek politikai, ideológiai megfontolások. Inkább praktikusán, gyakran mintegy megbízásként, munkalehetőségeként értékelték ezeket a feladatokat.

Bródy Sándor – motivációit tekintve – valószínűleg valahol a második és harmadik kategória között helyezkedhetett el. Nem kétséges, hogy rá is hatással volt az a gazdasági és társadalmi válság, amely az első világháború hozadéka volt, és a változás, jobbító szándék is szerepet játszhatott motivációi között. Azonban a meghatározó tényező talán mégsem ez volt. Főállású

¹² A kategóriarendszer részletesebb ismertetését lásd: Szabó Viktor: A kommunizmus bűvöletében. A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. Budapest 2019. 54–60.

íróként Bródynak a megélhetését is biztosítania kellett, és ezzel összefüggésben az adódó lehetőségek kihasználása (mint például az *Orgonavirág* megírása) is mérlegelendő szempontként merülhetett fel számára. Ráadásul a tanácskormány az írókat egy úgynevezett írói kataszterbe szándékozott sorolni, akik így az államtól kapták volna a fizetésüket. Azt viszont, hogy ebbe a körbe ki kerülhet be, központilag szándékoztak eldönteni. Vagyis egy-egy lojális gesztus, vagy egy, a rendszer elvárásainak megfelelő mű megírása elősegíthette a későbbi érvényesülést is.

A konfliktus

A Tanácsköztársaság nemcsak az ország életére, hanem Bródy Sándor és Gárdonyi Géza barátságára is komoly hatással volt. Gárdonyi, mivel semmilyen módon nem kompromittálta magát a kommün alatt, gyakorlatilag „sértetlenül” vészelt át az 1919-es évet, az elismertsége és népszerűsége töretlen volt. Sőt az 1920-ban megalakult Magyar Írók Nemzeti Szövetségének elnöke, az akkor országosan ünnevelt Szabó Dezső író Gárdonyit kérte fel a szervezet tiszteletbeli elnökévé. Gárdonyi elfogadta a felkérést, és meleg hangú levélben köszönte meg a bizalmat. Amit azonban ekkor még az író nem tudhatott, hogy később ez a szervezet magát kiáltja ki a magyar irodalom letéteményesének, és ennek jegyében átkozza ki a „nem magyar” (értsd: „zsidó”) irodalmat. Ez utóbiba pedig beletartozott Bródy Sándor is. A kommün bukását követően Bródy egyébként is nehéz helyzetbe került, hiszen – több más olyan íróhoz hasonlóan, akik kompromittálódtak a Tanácsköztársaság alatt – őt is mellőzték, vagyis az újságok legtöbbször nem közölte az írásait. Ez komoly anyagi nehézségeket okozott az amúgy nagyvilági életvitelhez szokott író számára. Mikor pedig zsidó származása miatt a magyarságát és ezzel kapcsolatban a munkáinak értékét vonták kétségbe, Bródy végképp elkeseredett. Ebből a helyzetből Bródy előbb Bécsbe, majd Olaszországba menekült. Aztán tollat ragadott, és minden dühét az egykori jó barátira, Gárdonyira zúdította, aki annak a szervezetnek volt a tiszteletbeli elnöke, amely őt kiátkozta a magyar irodalmi életből. A *Levél Gárdonyi Gézához* című terjedelmes írás 1921 februárjában jelent meg a Lázár Miklós által szerkesztett bécsi magyar emigránslap, az Új könyv című folyóirat oldalain:

„[...] Isten veled, Géza, elbúcsúzom tőled, erre a rövid életre, nem barátkozunk többet. Egy másik életben, amelyben te hiszel – és nem lehetetlen, hogy van is –, úgy lehet, hogy a két hirtelen elszakadt fonál megint egybefűződik. A te fehér és az én színes életem kötele. Most meghaltál nekem, és én megtépem éretted legszebb – egyetlen – ruhámat, akár vérrokonaim halála után. Isten hozzád, kedves Ziegler Géza. [...]

Nem tudom, hogy mit mondasz erre, lehet, hogy elmosolyodsz és nem hiszel e búcsúzkodásnak, vagy eltanultad a pesti szót, »annyi baj legyen«. Nekem bizony baj, hogy összeállottál egy társasággal, akik kimondták, hogy én most már nem vagyok a barátod, a testvéred, a mi ékes erős és gyengéd nyelvünkben, amelyben születtem.

Engem kirúgtak és te segítettél, amikor legfőbb díszüket, cím- és cégtáblájukat váltaltad. Ha nem volna olyan keserű, üzletszerű, gyerekes volna az egész, hogy én veled együtt ne legyek magyar költő. [...]”¹³

Gárdonyiban a nyílt levél elolvasását követően vegyes érzelmek kavarohtak. Egyrészt azonnal felismerte, hogy a magyar próza egy kiemelkedő alkotását tartja a kezében. Ahogyan Gárdonyi József, az író fia, könyvében leírta, az édesapja a következő szavakkal reagált a műre: *„Ez a levél Bródy irodalmi munkásságának briliánsa. Sohasem gondoltam, hogy Bródy agya ily pompás gyöngyöt bír termelni”*.¹⁴ Másrészt Gárdonyinak rosszul estek a mű családjára vonatkozó részei. Mikor egy 1921-es interjúban Bródy leveléről kérdezték, a következőt mondta: *„[...] Engem különben nem érintett az egész dolog. Csak az bántott kissé, ezt ízléstelennek tartottam, hogy az apám nevét is belekeverte. Szegény apám bizonyára megfordulna sírjában, ha olvasná, hogy ő rá valaki ráfogta, hogy sváb volt. Jó magyar ember volt az, nem is Z-vel írta a nevét, hanem Cz-vel: Cziglernek. Olyan erős magyar érzés hatotta át, hogy negyvennyolcban ő csinálta az első fegyvergyárat. [...] Különben is mi köze az én írói egyéniségemnek az apámhoz? Mindenki egész külön világ. [...]”*¹⁵

Ezt követően a két író több mint egy évig nem beszélt egymással, majd amikor 1922 őszén a rossz egészségi állapota miatt szanatóriumban fekvő Bródy értesült róla, hogy Gárdonyi Géza súlyos beteg, újra levelet küldött neki, mely ezúttal a bocsánatkérését tartalmazta. Személyesen azonban már nem volt módjuk találkozni, mert Gárdonyi 1922. október 30-án elhunyt. Bródy Sándor, aki betegsége miatt nem tudott ott lenni Egerben barátja temetésén, fontosnak tartotta, hogy méltó módon búcsúzzon el tőle. A *Független Szemle* című folyóiratban közölte terjedelmes nekrológját *Gárdonyi Géza* címmel, amely a magyar esszéirodalom egy kiváló darabja.¹⁶ Bródy nem sokkal élte túl barátját. Hosszú, keserves betegség után 1924. augusztus 12-én hunyt el. Őt nem Egerben – ahogyan szeretne volna –, hanem Budapesten, a Kozma utcai izraelita temetőben hantolták el. Kevesen kísérték el utolsó útjára, de a kevesek között ott volt Gárdonyi Géza két fia, hogy édesapjuk végakarátának megfelelően kezet nyújtsanak Bródy Sándor fiainak. Ezzel a szimbolikus gesztussal, a fiaik által került sor a két író végleges megbékélésére.

13 Idézi: *Hovanyecz László*: Eger két írócsillaga: Bródy Sándor és Gárdonyi Géza. Eger 2005. 66.

14 Idézi: *Hovanyecz L.*: Eger két írócsillaga i. m. 68.

15 *Kállay Miklós*: Gárdonyi Bródy Sándor irodalmi leveleiről. *Nemzeti Újság*, 1921. március 5. 3.

16 *Bródy Sándor*: Gárdonyi Géza. *Független Szemle*. 2. (1922) 12. sz. 300–302.

Felhasznált szakirodalom és források

- Az írók direktóriuma és választmánya. Népszava, 1919. XLVII. évfolyam, 112. szám, május 11. 9.
- Bródy Sándor: A drámának való idő. Színházi Élet, 1919. VIII. évfolyam, 14. szám, április 6–12. 1.
- Bródy Sándor: A nap lovagja. Budapest, 1918.
- Bródy Sándor: Gárdonyi Géza. Független Szemle, 1922. II. évfolyam, 12. szám, 300–302.
- Bródy Sándor: Orgonavirág. In: „Mindenki újakra készül...” III. kötet. Szerk. József Farkas. Budapest, 1969. 231–236.
- Fehér Anna. Gárdonyi Géza darabja a Magyar Színházban. Színházi Élet, 1919. VIII. évfolyam, 15. szám, április 13–19. 10.
- Gárdonyi Géza: Láthatatlan ember. Budapest, 1961.
- Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Budapest, 1969.
- Hovanyecz László: Eger két írócsillaga: Bródy Sándor és Gárdonyi Géza. Eger, 2005.
- József Farkas: A Nyugat és a magyar forradalmak. In: Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára. Szerk. Katona Ferenc. Budapest, 1980.
- József Farkas: Értelmiség és forradalom. Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban. Budapest, 1984.
- Juhász Gyula: Gárdonyiról. Délmagyarország, 1919. VIII. évfolyam, 104. szám, május 9. 1.
- Kállay Miklós: Gárdonyi Bródy Sándor irodalmi leveleiről. Nemzeti Újság, 1921. III. évfolyam, 48. szám, március 5. 3.
- Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. Budapest, 1968.
- Móricz Zsigmond: Gárdonyi Gézánál. Pesti Napló, 1933. LXXXIV. évfolyam, 109. szám, május 14. 9.
- Népszava, 1919. XLVII. évfolyam, 143. szám, június 17. 9.
- Orgonavirág. Az Újság, 1919. XVII. évfolyam, 104. szám, május 3. 7.
- Szabó Viktor: A kommunizmusbűvöletében. A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. Budapest, 2019.
- Szász Zoltán: Fehér Anna. Gárdonyi Géza három felvonásos betyártörténetének felújítása a Magyar Színházban. Pesti Hírlap, 1919. XLI. évfolyam, 88. szám, április 13. 5.